



دکتر عبدالکرم حسینی زنجانی عضو هیئت علمی دانشگاه قم

بهینه‌سازی فرد و جامعه، در مسیر انتظار موعود

آینده روشن بشر، حقیقتی است روشن، بدیهی، فطری، مسلم و قطعی که تمام پیروان مکاتب باندکی تعقل آن را پذیرفته‌اندومی‌پذیرند،البته این اندیشه فطری جهانی، در اسلام، روشن‌تر از دیگر مکاتب و ادیان منسوخ، تبیین شده ودرمیان فرقه‌های مختلف‌اهل قبله،تشیع بیش از دیگر گروه‌ها به‌ذکر جزئیات -براساس منابع وحیانی- پرداخته است. این مدعا، مستند به‌ادله چندی است که اکنون مجال بیان آن‌ها نیست وتبیین آن‌ها در جایگاه خاص خود، باید انجام پذیرد. هدف، بیان نکته‌ای دیگر است؛ برمنبای همان شیوه بیان وترتیب قرآنی که‌گفته شد، پس از قبول حقیقت مسلم آینده روشن برای بشر، بی‌درنگ ضرورت بهینه‌سازی فرد وجامعه در مسیر انتظار موعود مصلح، پیش می‌آید ودربری آن پرسشی کوتاه که: «برای این ضرورت، چه‌کرده‌ایم؟» انتظار، سرمایه‌ای معنوی است که‌خدای سبحان به‌بشر داده است تا به‌کمک آن، به‌اوج عروج معنویت برسد، البته به‌همان شرط که‌گفته شد، یعنی بهره‌گیری صحیح از آن. بیش وپیش از تمام عوامل، درک واحساس نیاز به‌ظهور و حضور امام موعود است؛ همان درک واحساسی که‌غریق به‌کشتی نجات، غریب راه‌گم‌کرده به‌راهنمای راه‌آشنا وتشنه خشکیده لب به‌آب صاف و زلال دارد. «انتظار» رابرتین عبادت دانسته‌اند، از آن رو که‌این شعله را درون انسان منظر برمی افروزد تا پرتو آن، هرچه نامردی ونامردی را بسوزد.

امام صادق(ع) در کلامی جاودانه، «عمل به‌ورع ومحاسن اخلاق» راهم‌زمان با انتظار، یک برنامه عملی ضروری دانسته‌اند برای کسانی که‌دوست دارند درزمره یاران امام موعود(عج) باشند. منتظر، همواره باید تمام اعضای خود را چشم و گوش بدارد؛ چشمی به‌راه رسیدن حضرتش وگوشی در انتظار شنیدن ندای آسمانی ظهور. کسی که‌سفره درون را برای آن روز خدایی وعدالت گسترده آن نگسترده است، چگونه می‌تواند از موعود عدالت زد مند؟

و چه زیبا گفت بزرگ بانوی شعر پارسی:

پروین! چگونه جامه تواند برید ودوخت/آن کس که‌نخ نکرده به‌یک عمر، سوزنی؟

« تربیت نسل مهدوی » نخستین و برترین ضرورت است. برای رسیدن به چنین فرد و جامعه‌ای، تمام امکانات را باید برای این مهم به کار گرفت. آیین تربیت نسل مهدوی چیست؟ دروغای هجوم وسایل ارتباطی و پیام‌های رنگارنگ آن‌ها، چگونه باید «پیام آسمانی انتظار» را به گوش مردمان رسانید به گونه‌ای که بر جان آن‌ها بنشینند؟

آسمانی وفطری بودن این ندای الهی، انکار کردنی نیست، ولی در جایی که برای انتقال سفیف‌ترین پیام‌ها، تمام امکانات علمی وآخرین دستاوردهای دانش بشری را به‌کار می‌گیرند، ما برای رساندن این ندای فطری که به نوعی با شهوت‌ها و میل های نفسانی تعارض دارد، کدام یک از آن امکانات وفناوری‌ها را به‌کار گرفته‌ایم؟

باید در مقام فرد، متخلّق به اخلاق مهدوی باشیم و در سطح جامعه، در تربیت مهدوی بکوشیم؛ البته درصدد برنامه‌های اخلاقی و تربیت مهدوی، توجه دادن خود و دیگران به‌یاد وفریاد مهدوی، شور وشعور مهدوی، ایمان وآرمان مهدوی وانتظار هماره حضرتش، جای دارد که‌دیده راتنها به‌امید دیدار حضرتش بر در بدو زی و در هجران آن جان جهان بسوزی. ساختن درون فرد و برون جامعه، تنها از معبر این سوختن وساختن می‌گذرد و در این روزگار غیبت، جز این راه، هیچ راه نجاتی در برابر سرگردانی‌ها و حیرت‌ها وفتنه‌ها تصور نمی‌رود؛ زیرا حضرتش، در این روزگار، مصداق والای حدیث سفینه وثقلین وباب حطه است ونمونه آشکار این سخن که به‌هدایت امام‌هادی(ع)- در زیارت جامعه کبیره می‌خوانیم: «والباب المبتلی به‌الناس من اتاکم نجا ومن لم یاتکم هلك». اما از این نکته نیز نباید غفلت کرد که وقتی دقتی را چنین جملاتی باز شود، نباید در آن سطوری جز اخلاقی و تربیت مهدوی یافت.

قرآن بزرگ آنجا که از اهداف بعثت پیامبران سخن می‌گوید، از انسان یاد می‌کند و انتخاب عدالت توسط او در کمال آگاهی وآزادی و اختیار، نه به‌جبر پیامبران. در سوره حدید به‌یکی از اهداف پیامبران، این گونه اشاره می‌شود که: «مردم به‌عدالت اقدام کنند».

در این تعبیر، باید ژرف نگریست. مردم به‌اختیار خود، «قسط» را برمی‌گزینند و آن را برپای می‌دارند. نه اینکه کسی (پیامبر خدا یا دیگری) آن‌ها را بدان وادارد. عدالت تنها در این صورت پایدار می‌ماند، همچون درختی استوار که ریشه‌ای محکم در زمین دارد و شاخه‌های گسترده و پرباربر در هوا، درخت بدون ریشه در برابر کد امین باد سبک، توان استقامت دارد، چه رسد به طوفان‌های سهمگین؟

برپای داری عدالت توسط مردم، یعنی حرکت از ظلم به‌سوی عدالت، یعنی گریز از وضع موجود به‌سوی عدالت موعود. این کار زمانی انجام می‌پذیرد که آدمی، اگر به‌اختیار خود، بدی را برپرزیده است، به‌اختیار دیگر روی آورد ونیکی را برگزیند. این کار البته به‌آسانی روی نمی‌دهد. دل‌کنندگان ز برخی جاذبه‌های گذرا، ثابت قدمانی رامی‌طلبند که از راه نلغزند و ژرف بینانی که فریب سراب‌ها را نخورند. اینان، صدا البته اندک‌اند وهمین است از مهجوریت عدالت در طول هزاره‌های تاریخ بشر وهمین است سر غیبت و بی‌یابوری امام موعود عدالت در درازنای سده‌های غیبت حضرتش.

حرکت از ظلم به‌عدالت، مقدمه‌ای بس مهم دارد: «احساس ظلم و اقرار درونی به آن». سفر شکوهمند توبه، از همین نقطه آغاز می‌شود. سیر و سفر جاودانه‌ای که «حرز بید» را به «حر شهید» بدل ساخت، از همین جا شروع شد وهرکس آزادگی رامی‌طلبد، باید ابتدا خود را از قید نفس آزاد سازد؛ یعنی با نگاهی ژرف که پرده دنیا طلبی وشهوت خواهی بر آن نیفتاده باشد، سراب را از آب باز شناسد. آن‌گاه با گام‌های استوار، راهی دشوار اما خوش فرجام راطی‌کند. تنها کسی می‌تواند عدالت را در سطح جامعه تحقق بخشد که بیش از آن وپیش از آن، عدالت را در درون خود نهادینه کرده باشد. این است راه رسیدن به همین اصل و این است آیین برپایی جامعه مهدی‌پسند. امروز حضرتش همین راز ما می‌طلبد، خواسته‌ای که خیر و صلاح دین ودنیای ما در آن است. کسی که در این راه زیبا گام می‌نهد، چندان در بند این نیست که تشرف به حضور حضرتش یابد یا نه، از آن روی که در حال انجام وظیفه است، همان گونه که ابویس قرنی یک عمر به انجام وظیفه اندیشید، بدون اینکه پیامبر رحمت را ببیند. ترویج چنین فرهنگی، امروز ضرورتی انکارناپذیر برای همگان است.

حجت الاسلام والمسلمین دکتر احمد غلامعلی از سیره شخصی و علمی

حضرت عبدالعظیم حسنی(ع) می‌گوید

خورشید فروزنده ری

گروه اندیشه

یکی از شخصیت‌های برجسته قرن سوم هجری که حضورش در ایران تأثیر بسزایی بر نشر معارف اهل بیت^(ع) گذاشت، حضرت عبدالعظیم حسنی^(ع) بود. اوسال‌ها در زیر فشار خفقان حکومت عباسی قرار داشت وبه این سبب به ایران مهاجرت کرد.

بر پایه نوشته تاریخ نویسان، حضرت عبدالعظیم^(ع) در زمان خود، دارای موقعیت وجایگاه برجسته‌ای بود وبه دلیل بهره گیری از محضر ووجود امامان جواد^(ع) وهادی^(ع) از آن‌ها احادیث فراوانی نقل کرده است. شیخ مفید نیز بر این امر تأکید می‌کند که این بزرگوار به‌محضر امام‌رضا^(ع) رسیده واحادیثی از ایشان را ثبت کرده است. همچنین ایشان بابزرگان شیعه وروایان درجه‌اول حدیث، ارتباط کامل داشتند وبا شمار زیادی از اصحاب حضرت امام صادق^(ع)، امام کاظم^(ع) وامام‌رضا^(ع) معاصر وهمنشین بودند. شیخ صدوق در کتاب «کمال الدین»، ایمان، مقام علمی وفضایل اخلاقی عبدالعظیم^(ع) را از زبان ائمه معصوم^(ع) این گونه بیان می‌کند: «وقتی که حضرت عبدالعظیم^(ع) خدمت امام‌هادی^(ع) مشرف شد وعقاید خود را اظهار کرد، امام^(ع) فرمود: تو از دوستان حقیقی ما هستی».

برای بررسی سیره شخصی ایشان وبه مناسبت رحلت این سلاله عظیم الشان امام حسن مجتبی^(ع) یادکتر احمد غلامعلی، عضو هیئت علمی دانشگاه قرآن وحدیث، گفت‌وگو کرده‌ایم. مشروح این گفت‌وگورادر ادامه بخوانید.

● همان‌طور که در منابع نسب شناسی ذکر شده است،

حضرت عبدالعظیم حسنی از نوادگان امام حسن مجتبی(ع) هستند. لطفا توضیحی درباره سلسله نسب شریف ایشان بدهید.

حضرت عبد العظیم حسنی باچهار واسطه، نسبشان به امام حسن مجتبی^(ع) می‌رسد وجد اعلا ی ایشان، زیدبن حسن^(ع) است. جایگاه معنوی حضرت عبد العظیم حسنی از همین شجره نامه مشخص است، به‌گونه‌ای که از نظر عبادی وعلمی در خانواده‌ای عالم‌پرور متولد شدند. در تاریخ تولد وفات حضرت عبد العظیم حسنی^(ع)، اختلاف وجود دارد اما به نقلی، ایشان چهارم ربیع الآخر سال ۱۷۳ هجری قمری مطابق با ۲۵ تیرماه ۱۵۸ شمسی(یزدگردی)، زمان هارون الرشید، در مدینه در خانه جدش حضرت امام حسن مجتبی^(ع) متولد شد وپس از ۷۹سال در روز جمعه یازدهم شوال سال ۲۵۲ هجری قمری، مطابق با ۱۳ مهر سال ۲۳۵ یزدگردی، در زمان «المعتز بالله عباسی» به‌سرای آخرت رحلت کرد. حضرت عبد العظیم حسنی پنج امام معصوم^(ع)- از زمان امام کاظم^(ع) تا امام حسن عسکری^(ع)- رادرک کرده‌اند اما همراهی شان با این ائمه، این گونه نبوده است که از تمام این پنج ائمه روایت شنیده باشند، بلکه مشخصا از امام جواد وامام‌هادی^(ع) روایت نقل کرده‌اند.

● علت مهاجرت ایشان به ری در آن وضعیت سیاسی چه بود؟

درباره اینکه چگونه حضرت عبدالعظیم به ری آمدند، گزارش مشخصی نداریم اما باتوجه به اینکه در زمان امام‌هادی^(ع) دوران حاکمیت متوکل عباسی می‌زیستند، باید بگوییم که در آن دوره، ماندن امام بیت^(ع) و دوستداران ایشان در منطقه حجاز و عراق، بسیار سخت بود وبه همین دلیل حضرت عبد العظیم در سال‌های پایانی عمر خویش به ری سفر کردند اما اینکه واقعا برای ادامه فعالیتشان چگونه به ری آمده‌اند، مشخص نیست. ولی برخی می‌گویند به اشاره امام‌هادی^(ع) زندگی مخفی خود را شروع کردند وبا لباس پیک ومسافری ناشناس، منطقه حجاز را ترک کردند ودر منطقه ری در خانه یکی از پیروان اهل بیت^(ع) ساکن شدند.

● علت اینکه زیارت مزار عبدالعظیم حسنی به‌مثابه زیارت امام حسین(ع) است، چیست؟

شیخ صدوق در کتاب «ثواب الاعمال»، روایتی به نقل از امام‌هادی^(ع) درباره حضرت عبد العظیم حسنی بیان می‌کند که یکی از مردم ری خدمت امام‌هادی^(ع) می‌رسد وایشان سؤال می‌فرمایند کجا بودید واین فرد می‌گوید زیارت امام حسین^(ع) در کربلا اهداف امام‌هادی^(ع) می‌فرماید: «اگر عبد العظیم را که در شهر خودتان بود زیارت می‌کردی، مانند این

حجت الاسلام والمسلمین دکتر احمد غلامعلی از سیره شخصی و علمی

حضرت عبدالعظیم حسنی(ع) می‌گوید

که امام حسین^(ع) از زیارت کرده باشی»؛ در تشبیه زیارت مزار عبدالعظیم به زیارت امام حسین^(ع)، این نکته وجود دارد که در روایاتمان برای هیچ امامی به اندازه امام حسین^(ع)، عظمت ثواب زیارت وجود ندارد. شاید این تأکید امام‌هادی^(ع) مربوط به یک مقطع زمانی خاص بوده است، در آن زمان، زیارت امام حسین^(ع) خیلی خطرناک بود وبه شدت با زائران آن حضرت برخورد می‌شد وحتی دست آن‌ها را قطع می‌کردند وشاید امام‌هادی^(ع) می‌خواهند بفرمایند کسی که این عشق را به امام حسین^(ع) دارد که جانفشانی کند، همین که به زیارت عبدالعظیم برود، همان ثواب را دارد. دلیل دوم، می‌تواند به‌منظور معرفی حضرت عبد العظیم^(ع) باشد، یعنی امام‌هادی^(ع) برای اینکه مزار حضرت عبد العظیم زیارتگاه مردم قرار گیرد، این تأکیدها رامی‌کردند.



دکتر احمد غلامعلی:
در ولایت پذیری ایشان همین بس که دین را به شکلی که ائمه(ع) قبول دارند، می‌پذیرند و چه چیزی والا تر دین است؟ اگر کسی دین خود را طبق دین اهل بیت(ع) قرار داد، اطاعت، محبت و ولایت هم در درون آن

حضرت عبد العظیم حسنی^(ع) عکس

این حالت را دارند؛ یعنی هم امام زاده هستند وهم عالم، اما به بعد اسم‌ا زاده بودن شخصیت ایشان بیشتر توجه می‌شود. به، نسب ایشان باچهار واسطه به امام حسن مجتبی^(ع) می‌رسد واین تباری شریف است اما متأسفانه ابعاد علمی وحدیثی شخصیت ایشان بابی توجهی روبه‌رو شده است، درحالی‌که حضرت عبد العظیم حسنی^(ع)، شاگرد وپار چند امام به‌ویژه امامان جواد وهادی^(ع) هستند و کمتر درمیان روایان حدیث داریم که چنین درکی راداشته باشند. این موضوع را از تعداد احادیث نقل شده ازسوی ایشان می‌توان دریافت، چنان که فقط حدود صد روایت از امام جواد^(ع) نقل کرده‌اند که عمق و گستره فعالیت ایشان در عرصه حدیث رانشان می‌دهد.

● احادیثی که ایشان نقل کرده‌اند، چه موضوعاتی را پوشش می‌دهد؟

در کتاب «حکمت‌نامه حضرت عبد العظیم^(ع)»، نوشته



آیت ا... محمدی ری شهری، می‌بینیم که احادیث نقل شده توسط ایشان، چندین موضوع را پوشش می‌دهد؛ یعنی فقط احادیث اخلاقی واعتقادی را شامل نمی‌شود، بلکه ابعاد فقهی، تفسیر قرآن و... راهم درنقل حدیث مدنظر داشته‌اند.

به تازگی آقای عافی خراسانی، از جوانان محقق، به‌نسخه‌ای از احادیث حضرت عبد العظیم^(ع) با سندی از امیرالمؤمنین^(ع) دست یافته است. او حدیثی را از امام جواد^(ع) نقل کرده است که جواد الائمه^(ع) از جدشان امیرالمؤمنین^(ع) -بیان کرده‌اند وبه زودی منتشر می‌شود. در میان این روایات ومستندات، برخی روایات وجود دارد که شرح وتبیینشان به‌آسانی میسر نیست ونشان می‌دهد که حضرت سید الکرم^(ع) به مرتبه بالایی از علم وحیانی وعلوم و معارف اهل بیت^(ع) دست یافته بود، برای مثال حدیث عرضه دین نشان می‌دهد ایشان تاچه حد به‌اندیشه‌های معاصر ودیگران، توجه واحاطه داشته ومتوجه بوده است که باید دین ومعارف دینی را باسنجه اصلی یعنی نظر اهل بیت^(ع) بسنجد.

● شخصیت علمی وتلاش‌های حدیثی حضرت عبدالعظیم حسنی(ع) چه رهاوردی برای شیعه در طول تاریخ داشته است؟

حاصل تلاش‌های علمی حدیثی ایشان در دو برهه زمانی، بررسی شدنی است؛ یکی در همان عصر حیاتشان که بزرگ‌ترین اثرش، آمدن به‌ری وهدایت شیعیان آن منطقه است، چون برای آنکه از ائمه^(ع) منقطع شود وبه منطقه‌ای دوردست بیاید ورهبری وهدایت شیعیان آن حضرات^(ع) را برعهده بگیرد، حداقل باید از صلاحیت‌های علمی یک عالم برجسته برخوردار بوده باشد، زیرا در آن دوران، شرایط برای اینکه مردم بلافاصله از آزا وباسخ استفادات ائمه^(ع) مطلع شوند، فراهم نبود، از این رو لازم بود شخصی عالم به‌ری که چند هزار کیلومتر با مدینه فاصله داشت،



بباید وشیعیان را تعلیم دهد وراشاد کند، البته به شرط رسیدن به مرتبه‌والای علمی.

فایده دوم در بهره‌ای دورتر از زمان، پیگیری پذیر است، یعنی دوران کنونی، ما، ده‌ها روایت از عبد العظیم حسنی^(ع) در اندوخته علمی شیعه داریم که در برخی ابواب منحصربه‌فرد است. در شرح احادیثی که ایشان از طریق امام جواد^(ع) از امیرالمؤمنین^(ع) نقل کرده است، برخی احادیث از دیگر محدثان دیده نمی‌شود ومشابه آن در دیگر منابع نیست، یعنی بخشی از میراث اهل بیت^(ع) را ایشان به تنهایی حفظ وبه ما منتقل کرده‌اند، از این رو بخشی از عقاید ومعارف شیعی، برگرفته از روایات حضرت عبد العظیم حسنی^(ع) است.

● ولایت پذیری در راز مقامات حضرت عبدالعظیم حسنی(ع) چقدر تأثیرگذار بوده است؟

در ولایت‌پذیری ایشان همین بس که دین را به شکلی که ائمه^(ع) قبول دارند، می‌پذیرند وچه چیزی والا تر از دین است؟ اگر کسی دین خود را طبق دین اهل بیت^(ع) قرار داد، اطاعت، محبت و ولایت هم در درون آن می‌گنجد. نمود دیگر ولایت‌پذیری ایشان، آن است که شواهدی وجود دارد که آن حضرت به‌امر اهل بیت^(ع)، شهر وکاشانه وخانواده خود را ترک کردند و رهسپار ری شدند واین احتمال هم غیرعلمی به‌نظر نمی‌رسد، گرچه جور خلفای عباسی هم بدون تردید بر این موضوع تأثیر گذاشته بود. نکته دیگر آنکه ایشان اساسا تابع امامت ولایت هستند نه شخص خاصی. از این رو می‌بینیم که در محضر امام جواد^(ع) وامام‌هادی^(ع) وبه احتمال زیاد در محضر امام‌رضا^(ع) هم در کودکی بوده‌اند اما از نظر سنی وطبقة‌ای، ایشان باید شاگرد امام جواد^(ع) وامام‌هادی^(ع) باشند وبیشترین روایات خود را از جواد الائمه^(ع) نقل کرده‌اند. اگر به تاریخ بنگریم، درمی‌یابیم که امام جواد^(ع) وامام‌هادی^(ع) هر دو در سن کودکی به امامت رسیدند، یعنی زمانی که عبد العظیم حسنی^(ع) کامل مرد وتاحدی پیرمرد بوده است. جز اطاعت وتبئیت از امر الهی، چیز دیگری ایشان را به محضر درس دوفرد جوان وحتی نوجوان نکشاده است. هر دوی این امامان^(ع) درس جوانی از دنیا رفتند اما حضرت عبد العظیم^(ع) آن دو حضرات را هر نکردند.

نسخه‌ای از سخنان علی(ع)، از عالمی از قرن پنجم قمری

سیده شمس التهار. سید مفضل از محدثان بنام این شهر بوده است وپاره‌نام وی در اسناد روایات دیده می‌شود و اخبار زیادی نیز در فضائل امیرمؤمنان علی^(ع) در منابع حدیثی وجود دارد. شخصیت‌های بارز و شناخته شده تشابه و نقیب الطالبین اصفهان، سیدرضی الدین شمس الساده ابوالمحاسن هادی علوی حسینی افسسی اصفهانی، ملقب به سیدالصائیان است.

مشابهت‌ها واختلاف‌هایشان راشناسایی وبا تقرب نزدیک به تقریر اصلی، بازسازی‌کند. شولر برای آنکه وابستگی یک راوی به‌منبعش رانشان دهد، علاوه بر تحلیل اسنادی به‌سراغ مجموعه‌ای از مطالب موجود در باب هر رویداد رفته ومتون مرتبط با آن‌ها را باهم مقایسه کرده است. نویسنده سرانجام به این نتیجه رسیده است که در گزارش‌های مورد بحث درباره این دو روایت که بر مشاهده‌های عینی روایان معاصر آن رویدادها مبتنی است، به‌صورت تقریبی چارچوب کلی آنچه رخ داده، منعکس شده است. کتاب «زندگی‌نامه محمد^(ص)، ماهیت وثاقت»، اثر گریگور شولر، با ترجمه محمد حسین رفیعی راتنشارات حکمت منتشر کرده است.

اسلامی دانشگاه بازل سوئیس، در زمره محققانی است که به‌بازنگری در آرای خاورشناسان نسل گذشته، به‌ویژه «ایگناس گلدتسیهر» پرداخته ومعقد است دلیلی برای تردید در وثاقت روایات اسلامی وجود ندارد. او اگرچه از شیوه‌های تحلیل اسناد محققانی چون «یوزف شاخت» بهره برده، به نتایجی متفاوت با آنان دست یافته است. وی در سال ۱۳۹۰ برنده جایزه جهانی کتاب سال ایران شد. شولر در این کتاب، روش خود را در باب دو روایت مشهور در متون اسلامی به‌کار برده است: روایت إقرا(نخستین وحی به‌پیامبر^(ص)) وحدیث إفک(اتهام به‌عاشیه، همسر پیامبر^(ص)). او سعی کرده است با مقایسه دقیق گونه‌های متعدد روایی این دو ماجرا،

اعتبار کلی متون واحادیث تاریخی صدر اسلام، به‌ویژه در باب سیره پیامبر^(ص)، موضوع مطالعات عمیق خاورشناسان از ربع قرن گذشته تاکنون بوده است.

امروز، طرف‌های بحث درباره منابع تاریخ صدر اسلام برپایه نوع گرایش آن‌ها به‌دو دسته تقسیم شده‌اند، سنت‌گرایان یا محققان خوش‌بین وتجدیدنظرطلبان یا شک‌گازان.

گریگور شولر، اسلام‌شناس معاصر، کوشیده است به جای درافتادن در یک شک‌گرایی تمام عیار یا خوش‌بینی ناشی از اعتماد کامل به منابع کهن اسلامی، راهی برای تمیز بین اطلاعات اصل از مجعول بیاید وشراطی را که روند تحریف در آن رخ داده است، شناسایی‌کند. شولر، استاد مطالعات



زندگی‌نامه محمد(ص)؛ ماهیت و وثاقت

کتاب شناخت

